

Objavljeno:

Zaviršek, Darja (2005), Vloga služb socialnega varstva pri obravnavi nasilja nad ženskami in otroki. *Javna Uprava*, letnik 41, št. 2-3, Ljubljana. Str. 553-572.

VLOGA SLUŽB SOCIALNEGA VARSTVA PRI OBRAVNAVI NASILJA NAD ŽENSKAMI IN OTROKI

Prof. dr. Darja Zaviršek

Razgrnitev problematike

V slovenskem socialnem varstvu je bil odločilni premik na področju obravnave nasilja v družini storjen z nastankom prve nevladne organizacije »SOS telefon za ženske in otroke žrtve nasilja« (1989), ki je s svojim aktivističnim delovanjem, spodbudila razvoj socialnega varstva, pa tudi drugih strok (policije, sodstva) na tem področju. V tedaj novem razvoju pluralnega sistema socialnega varstva se je področje nasilja nad ženskami in otroki umestilo v sfero nastajajočih nevladnih organizacij, v katerih so delale predvsem socialne delavke. Njihove strokovne zahteve po reševanju problematike nasilja in zlasti po tem, da se nudi ustrezna pomoč žrtvam/preživelim, so vplivale na razvoj socialnega varstva na tem področju.

Do tedaj socialno delo, pa tudi druge sorodne stroke, niso imeli razvite teorije in metod s področja dela v primerih družinskega nasilja. Posledica tega je bila, da so socialne delavke probleme pogosto zanikale, jim zmanjševale pomen ali pa so upoštevale zgolj spremljajoče dejavnike nasilja (alkoholizem, brezposelnost, dolgotrajne bolezni). Zakon o socialnem varstvu nasilja v družini ni videl kot enega od pogostih razlogov za socialne stiske, s katerimi se srečujejo uporabnice centrov za socialno delo in otroci: brezdomstvo, revščina, duševne stiske, težave otrok v šoli, brezposelnost, ekonomska ranljivost kot posledica bolezni ipd.¹ Veljalo je obrnjeno prepričanje, češ da je nasilje le posledica stresnih dejavnikov, ki jih povzročijo brezposelnost, bolezen in ekonomska stiska.

¹ Center za socialno delo obravnava žrtev nasilja v družini in povzročitelja nasilja v okviru naslednjih storitev po Zakonu o socialnem varstvu: prva socialna pomoč (12. člen Zakona o socialnem varstvu), osebna pomoč (13. člen Zakona o socialnem varstvu) in pomoč družini (15. člen Zakona o socialnem varstvu).

Ženske, ki so živele brez otrok, so bile najmanj zaščitene, saj je zakonodaja določala, da socialne delavke ukrepajo takrat, ko so ogroženi otroci. Paradigma »zaščite otrok«, ne da bi se zaščitilo tudi njihove matere, je vodila celo do situacij, da socialnim delavkam ni bilo potrebno ukrepati, če so bili otroci na počitnicah, medtem ko je nasilnež, najpogosteje biološki oče otrok, ogrožal življenje matere. Enako pravilo je veljalo tudi za policiste, ki so ob posredovanju v stanovanju našli par brez otrok, in žensko, ki je doživljala nasilje. Obvestila o nasilju policisti niso bili dolžni posredovati socialni službi. To z drugimi besedami pomeni, da ženske žrtve nasilja niso nikoli dobile ponujene nikakršne oblike psihosocialne pomoči. Doktrina socialnega dela in drugih strok je bila usmerjena v »zaščito« in »varovanje družine«, kot abstraktnega projekta, kar je bilo pomembnejše kot pravice posameznih članov in članic gospodinjstev. V praksi se je govorilo o »sistemskem« pristopu, ki je razporedil »krivdo« med dva odrasla, za katera se je predpostavljalo, da imata enako moč in medsebojni vpliv in da se odločata izključno na podlagi »svobodne volje«, ne da bi ju določali tudi tradicionalna verovanja o ženski podrejenosti moškemu (predvsem religiozna, ki so vplivala na posvetna) in drugi vplivi iz okolja.²

Glavni pomen nevladnih organizacij je bil v začetnem obdobju v tem, da so opozorile na družbeno konstruirano naravo moškega nasilja nad ženskami in pojasnjevale, zakaj so ženske praviloma objekt, moški pa praviloma akterji fizičnega in spolnega nasilja. Iz nove perspektive se je družinsko nasilje in predvsem nasilje nad ženskami in otroki prvič definiralo kot eden od »socialnih problemov«. Od tega spoznanja pa je bila še dolga pot do ustreznih metod dela in do podpore preživelim. Danes se z reševanjem socialnih in osebnih stisk, ki jih povzroči nasilje ukvarjajo socialne delavke na centrih za socialno delo (62 po Sloveniji), svetovalnice, telefoni, varne hiše in krizni centri za ženske in otroke, ki preživljajo nasilje, ter svetovalnica za nasilneže (skupaj 19 organizacij).

Postalo je očitno, da obstajajo različni pomeni nasilja, ki se tudi geografsko razlikujejo (na ruralnih področjih je raven sprejemljivosti nasilja višja kot v mestih). Pomen nasilja je vpisan v socialni kontekst in je odvisen od starosti, spola, osebne zgodovine in identitete tistega, ki interpretira. Stanko (2003) poudarja, da je pomen nasilja odvisen od t.im. "pravil sodelovanja" (*rules of engagement*). V institucijah so nekatere vrste nasilja že del institucionalnega režima

² Prva avtorica, ki je na slovenskem pisala o nasilju je bila Zofka Kveder. Glej. Izbrani spisi, 1940, Ljubljana.

(v zavodih na primer prakse izoliranja osebe, vezanje s pasovi, dajanje previsokih doz zdravil, udarci ipd.). V patriarhalnih družbah vsebujejo odnosi med partnerji že tudi pravilo, da je nasilje moških nad ženskami del intimne komunikacije, torej dovoljeno. V nekaterih družbah vsebujejo "pravila sodelovanja", ko gre za otroke in odrasle, že tudi samoumevnost, da je nasilje nad otroki sprejemljiva oblika socialnega nasilja.

Posledice novih konceptualizacij nasilja

Vsaka intervencija temelji na določeni obliki interpretacije. Eden od razlogov za angažiranost nevladnih organizacij na področju nasilja in njihovo teoretično ter praktično inovativnost je iskati v tem, da so bile v nevladni sferi zaposlene ženske, ki so načela dobre prakse utemeljevale na osebnih zgodbah žensk in svojih lastnih. Osebna izkušnja je vplivala tudi na kvaliteto intervencije.

Prve nevladne organizacije v Ljubljani so izhajale iz feministične interpretacije neenakega razmerja med ženskami in moškimi in iz dejstva, da je nasilje nad ženskami in otroki predvsem moška oblika nadzorovanja žensk. Takšen pogled na nasilje je bil drugačen od obstoječe pravne definicije in je dokazal, da je definicija nasilja nekaj spremenljivega, ne statičnega in stalnega, in da je odgovor na to, kaj je nasilje, odvisen od številnih socialnih situacij in okoliščin. Ker je nasilje socialni fenomen, mora definicija nasilja ostati fluidna, prav tako kot so spreminjajoča socialna razmerja in interpretacije teh razmerij. Prav zato obstaja veliko različnih definicij nasilja. Za razumevanje nasilja je najpomembnejše, da poznamo in analiziramo kontekst, v katerem se je nasilje zgodilo. Elizabeth Stanko (2003) poudarja, da je pri razumevanju konteksta najprej pomembno analizirati, kaj se je zgodilo, kdaj, kje in med kom. Izpostavlja 4 elemente: a) samo dejanje; b) odnos, v katerem sta/so osebe, med katerimi poteka nasilje; c) prostor dejanja nasilja; d) rezultat nasilja oziroma škoda, ki je bila povzročena (Stanko 2003: 11). Vsi ti med seboj povezani elementi ustvarjajo prvo podobo o nasilnem dejanju in o njegovem pomenu.

Nasilje je tako dobilo drugačen pomen, kot je bil tisti, ki so mu ga pridali nasilneži sami (»tepem, ker jo imam rad«, »tepež je del vzgoje«, »zlorabe se pozabijo«, »ker sem ljubosumen« ipd.). Prav tako se je izkazalo, da blaga kaznovalna politika ne zmanjšuje pripravljenosti za nasilje. Delo nevladnih organizacij zato ni bilo uokvirjeno v že znane definicije nasilja, temveč je te definicije vedno razširjalo in poudarjalo njihovo

problematičnost (na primer zavzemanje za to, da se lahko telesno poškodbo preganja po uradni dolžnosti; da se preganja spolno nadlegovanje; da se kaznuje psihično nasilje; da se upoštevajo okoliščine, v katerih ženske zanikajo ali spreminjajo zgodbo o preživetem nasilju; da se podaljša čas v katerem nasilno dejanje zastara, kar je bilo predvsem pomembno na področju spolnega nasilja; da ima ženska pravico do neformalne zagovornice, da posilstvo ni potrebno dokazovati s fizičnimi poškodbami ipd.).

Pri definiranju nasilnega dejanja je potrebno upoštevati, da je konflikt vedno interpretativna aktivnost. Številne raziskave so dokazale, da moški, ki so nasilni do žensk, interpretirajo in predstavljajo obnašanje ženske kot izzivalno, nasilno, zlorablajoče, ne glede na to, kaj partnerka v resnici dela (Dobash in Dobash 1992). Analize motivacij nasilnežev za nasilje kažejo, da nasilneži aktivno konstruirajo svoje žrtve kot primerne tarče svoje agresije ne glede na to, kako se žrtev obnaša. Tisti, ki uporabljajo nasilje, si ne predstavljajo boljše strategije kot je nasilje, ali pa verjamejo, da je nasilje metoda izbire.

Feministična interpretacija nasilja, ki je bila v Sloveniji s strani strokovnjakov pretežno omalovaževana, trdi, da nasilje moških nad ženskami ni pokazatelj izgube nadzora (moški, ki izgubi zaposlitev; ki ne najde »svojega mesta« v družini; »zlomljeni« moški ipd.), ampak način vzpostavitve nadzora. En član družine je pripravljen, da zagovarja in vzpostavlja svoj vpliv s silo tudi na račun varnosti in integritete drugih. Agresivnost in nasilje, kot procesa in ne kot enkratno dejanje, reflektirajo zavestno odločitev nasilneža, da uporabi silo nasproti žrtvi in da je to orodje, s katerim žrtev kaznuje za transgresijo, za prestopanje »dovoljenih« meja, za prestopanje patriarhalno pričakovanega obnašanja. (Klein 1998). Žrtev se kaznuje zato, ker je domnevno naredila nekaj narobe. Ta koncept ima vsaj dve pomembni implikaciji za razumevanje nasilja v družini: a) poudarja, da je uporaba sile individualna izbira znotraj osebnega nadzora in ne sila, ki je zunaj človeka in proti kateri se človek ne more braniti; b) nasilnež interpretira ali pa konstruira družinske dogodke tako, kot da zahtevajo uporabo sile.

Strokovno delo nevladnih organizacij: od aktivizma k profesionalizaciji

V Sloveniji obstaja 19 organizacij, ki lahko nudijo zatočišče preživelim ženskam, ki se umikajo pred nasiljem (tri institucije imajo status javnega zavoda, ostale pa so nevladne

organizacije).³ Med njimi je 5 materinskih domov, katerih osnovna naloga ni nudenje zatočišča za preživele nasilje, vendar strokovne delavke poudarjajo, da se vanje umakne mnogo žensk prav zaradi nasilja. Po podatkih Socialne zbornice iz leta 2001, so programi pomoči v večini organizacijah sofinancirani s strani Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve in praviloma za obdobje treh ali petih let.⁴ Spodnja tabela prikazuje število in delež bivalnih mest v materinskih domovih in zatočiščih (prazna vrstica pomeni, da tam ni nobenega mesta).

REGIJA	MATERINSKI DOMOVI		ZATOČIŠČA	
	BIVALNA MESTA		BIVALNA MESTA	
	ŠTEVILO	DELEŽ (%)	ŠTEVILO	DELEŽ (%)
DOLENJSKA			10	10,9
OBALNO-KRAŠKA	21	45,7		
OSREDNJESLOVENSKA	25	54,3	10	
PODRAVSKA			22	23,9
POSAVSKA			6	6,5
SAVINJSKA			20	21,7
KOROŠKA			8	8,7
GORENJSKA			16	17,4
ZASAVSKA				
SPODNJEPOSAVSKA				
JUGOVZHODNA SLOVENIJA				
NOTRANJSKO-KRAŠKA				
POMURSKA			10	10,9

³ Vir: Socialna zbornica Slovenije.

⁴ Mreža organizacij za pomoč ženskam in otrokom v socialnih stiskah in težavah, Socialni izziv, št. 14, letnik 7, 2001, Socialna zbornica Slovenije.

GORIŠKA				
SLOVENIJA	46	100	102	100

Vir: Socialna zbornica Slovenije

V vseh regijah je na razpolago 148 bivalnih mest, od tega 46 (31%) v materinskih domovih in 102 (69%) v zatočiščih. Ob upoštevanju bivalnih mest v zatočiščih in števila žensk v Sloveniji, starih nad 20 let, dobimo rezultat: v Sloveniji zagotavljamo 1 posteljo na 7.800 žensk.⁵

V nacionalnem programu je zapisano, da naj bi Slovenija zagotavljala 250 mest z mrežo materinskih domov in zavetišč za ženske, kar pomeni, da bi bilo potrebno zagotoviti še najmanj 100 mest v omenjenih institucijah. Kapacitete v varnih hišah so se v obdobju od leta 2001 do leta 2003 (torej v času izvajanja nacionalnega programa) podvojile: leta 2001 je bilo mest 62,⁶ dve leti pozneje pa 102. Poseben problem predstavlja velika koncentracija kapacitet v zatočiščih v osrednjeslovenski regiji (skoraj 40%), medtem ko v nekaterih delih Slovenije sploh ne deluje nobeno zatočišče.

Statistični podatki nevladnih organizacij na področju ženske problematike ugotavljajo pomanjkanje namestitvenih kapacitet za ženske in otroke žrtve nasilja, ki se morajo umakniti pred nasiljem. V letu 2003 je Zatočišče v Ljubljani vsak mesec zavrnilo okoli 19 žensk, ki so klicale za namestitev v varno hišo (statistika SOS telefona). Na Društvu za nenasilno komunikacijo ugotavljajo, da "jim v vseh teh letih še nikoli ni uspelo namestiti ženske v ljubljanskem zatočišču, saj nikoli ni bilo prostora"⁷.

V zadnjem desetletju so se nevladne organizacije, ki delujejo na področju nasilja, vse bolj profesionalizirale in v resnici postale ženske socialne službe s statusom nevladnih organizacij. Profesionalizacija je prinesla nekaj pozitivnih posledic, kot na primer kontinuiteto dela, stalno

⁵ Katja Filipčič in drugi (2004): Predlog sistemskega zakona o reševanju nasilja v družini, neobjavljen elaborat. Starostno skupino nad 20 let smo v izračun zajeli zato, ker nismo razpolagali z ustreznimi statističnimi podatki za starostno kategorijo vseh polnoletnih žensk, torej od 18. leta naprej (http://www.stat.si/popis2002/si/rezultati_html).

⁶ Mreža organizacij za pomoč ženskam in otrokom v socialnih stiskah in težavah, Socialni izziv, št. 14, letnik 7, 2001, Socialna zbornica Slovenije, str. 22.

⁷ Cf. Darja Zaviršek: Evalvacija nevladnih organizacij, ki delujejo na področju ženske problematike, ki jih financira MOL v Ljubljani med leti 2002 in 2004. MOL, projekt št. 554-35/2002, Ljubljana 2004.

prisotnost v skupnosti, vse večjo prepoznavnost, večjo strokovnost, multidisciplinarnost (od svetovanja do pravne pomoči), in uveljavljenost med javnimi socialnimi in drugimi službami (policisti, sodniki, tožilci).

Obenem pa je profesionalizacija prinesla tudi negativne učinke, med katerimi so najbolj očitni manjša kritičnost, primeri slabe prakse in nestrokovnost v odnosu do uporabnic, manjši zagon za uvajanje inovativnih oblik dela in pristopov, uvajanje novih programov, ki nastajajo glede na interes financerjev in ne na osnovi potreb uporabnic.

Strokovne socialne službe s statusom nevladnih organizacij so v teku let razvile naslednja načela in metode dela:

- strokovno pomoč in podporo nudi strokovna delavka, ki je vedno ženska;
- ženska in otroci, ki preživljajo nasilje, potrebujejo takojšnjo intervencijo brez institucionalnih procedur (nizkopražni programi, 24-urno pokritje, regijska dostopnost, dobra informiranost);
- ženska in otroci potrebujejo varen prostor, ki je pogoj za reševanje drugih zadev (kot so stanovanje, služba, šolske stiske);
- pomoč ženski temelji na multiprofesionalnem svetovanju, ki zahteva, da ima strokovna delavka paleto različnih znanj: svetovalno znanje z elementi psihološkega razumevanja doživljanja preživele, praktična znanja o vrstah socialnih transferjev, ki jih ženska lahko dobi; pravna znanja o formalnih postopkih v zvezi s prijavi nasilja, ločitvami, otroki; znanja o resursih, ki obstajajo v lokalni skupnosti (oblike pomoči, neformalne mreže, prostovoljna podpora, brezplačne usluge ipd.);
- do ženske je potrebno pristopiti na zagovorniški način, kar pomeni, da se žensko posluša, se ji verjame, se jo opogumlja, ji daje informacije, jo spremlja na poteh, ki jih sama ne zmore, se ji omogoči ustrezna pomoč pri skrbi za otroke;
- tudi odnos do otroka je zagovorniški, kar je angleški psihoanalitik, ki dela z zlorabljenimi otroki, John Southgate, opisal kot proces, ki mora vsebovati naslednje elemente: poslušanje z nedeljeno pozornostjo; sporočilo »verjemem ti«; sporočilo »žal mi je, za to, kar se ti je zgodilo«; sporočilo »za to, kar se ti je zgodilo, nisi ti kriva/kriv«; sporočilo »kot poslušalka sem priča dogodkov, ki so se zgodili«; »imaš pravico da si jezna/jezen in da nasilnežu ne oprostiš«; »tvoje telo pripada tebi«; »imaš pravico, da živiš varno in mirno«; »imaš pravico do podpore in pomoči«.

-ženska, ki preživlja nasilje, ob umiku pred nasiljem ni obvarovana prihodnjih nasilnih dejanj, prav nasprotno, nasilje se praviloma še stopnjuje, zato je potrebno izdelati individualni načrt za varnost, ki ga strokovna delavka izvede skupaj z žensko;

-podpora ženski mora biti hitra in dolgotrajna, saj je izhod iz nasilnega odnosa eden od najtežjih korakov, ki ga ženska, ki se je deloma prilagodila nasilju, ne more storiti sama, temveč potrebuje kontinuirano strokovno podporo skozi daljše časovno obdobje;

-podpora ženski je individualna (nestandardizirana) in polna ustvarjalnih, kreativnih potez v situacijah majhnih izbir in težke ekonomske situacije, v kateri je večina žensk in otrok, ki preživljajo nasilje (kreativni načini iskanja virov zaposlitve, otroškega varstva, stanovanja in začasnih namestitev, oblik podpore s strani drugih preživelih ipd.);

-podpora ženski in otrokom, da ponovno vzpostavijo spoštovanje do sebe, občutek lastne vrednosti, da se naučijo asertivnejšega obnašanja, da se postavijo zase.

Zaradi varnosti in morebitnih prihodnjih zlorab morajo v specializiranih službah, ki se ukvarjajo z družinskim nasiljem, in v varnih hišah delati samo ženske strokovne delavke. Razlogi za to so: prisotnost moškega bi žensko, ki je močno travmatizirana, lahko ogrožala; moški radi solidarizirajo z moškimi, zato obstaja nevarnost, da bi izkušnje žensk minimalizirali; moški strokovnjaki bi lahko prestopili meje intimnosti; prav tako kot ne-strokovnjaki so mnogi ponotranjili vzorce obnašanja in razmišljanja o ženskah. Spoštovanje tega načela se je izkazalo kot izredno pomembno in zato nikjer po svetu v varnih hišah za ženske ne delajo moški.⁸ Strokovne delavke so bile izbrane med tistimi, ki so bile kritične in so razumele družbeno ustvarjeno neenakost med spoloma in nasilje kot njegovo posledico. Na tem področju se je situacija danes spremenila, saj je v varnih hišah po Sloveniji lahko zaposlena katerakoli ženska, ki ustreza formalnim pogojem za zaposlitev.

V takšnih primerih se zgodi, da imajo strokovne delavke premalo specifičnega znanja, ki se tiče razumevanja dinamike nasilja in odnosa nasilnež–preživela. Vzemimo klasični primer, na primer dejstvo, da se večina žensk, ki pridejo v zatočišče, tudi vrne k nasilnežu. Razlogi za vrnitev so številni, med najpomembnejšimi pa sta ekonomski razlog (skupno stanovanje, samo moževa plača) in psihološki (ženska ima moškega rada, ko ni nasilen, in verjame, da se bo spremenil; ženska bi se počutila krivo, »če bi otrokom vzela očeta«, saj ga imajo otroci

⁸ Razlika je v materinskih domovih, ki temeljijo na drugih teoretičnih konceptih in zato zaposlujejo moške. Spomnimo se ljubljanskega materinskega doma, kjer so zaposlili moškega psihologa, češ da dojenčki potrebujejo očetovsko figuro, ki jim jo bo predstavljal prav ta moški.

radi; ženska ni nikoli živela sama in ne zna živeti sama; se ukloni občutku sramu, ki ga spodbuja okolica ipd.). Strokovne delavke s specifičnim znanjem o dinamiki nasilja so poučene, da je beg pred nasiljem pogosto dejanje, ki ima »krožen potek«: vstop v varno hišo – vrnitev v nasilje – beg iz nasilne situacije – vrnitev v varno hišo – vrnitev k nasilnežu itn. Razumevanje tega kroga izstopa in vstopa pomeni, da strokovna delavka od žensk v varni hiši »ne pričakuje«, da se bodo za vedno »ozdravile« nasilja, in jih ne obsoja, če se vrnejo. Življenje v varni hiši je organizirano tako, da se žensko spodbuja, da odkriva lastne notranje resurse, da krepi svojo moč, samostojnost, in da si pridobi nove izkušnje (živeti sama na primer), pridobi pozitivne modele, spozna ženske, ki imajo podobne izkušnje, in tiste, ki so bile pri umiku iz nasilja uspešne. Strokovna delavka zato ženski v strokovnih srečanjih sporoča: »Tudi če se vrnete k nasilnežu, to ne pomeni, da ste nas razočarali; vedno se lahko ponovno vrnete v varen prostor«.

Prav nasprotno od tega strokovnega pristopa danes ponekod ženske, ki se vrnejo k nasilnežu, socialne delavke poimenujejo "povratnice". Beseda stigmatizira, spominja na »alkoholočarke–povratnice«, na storilke kaznivih dejanj povratnice. Gre za socialno varstveni žargon, ki v socialni problem spreminja ženske in ne nemogočo socialno situacijo.

Vzemimo drug primer ženske, ki je pribežala v zatočišče od doma z enoletnim sinom, bila je brez zaposlitve, z osnovnošolsko izobrazbo, revna, za seboj pa je imela dolgo zgodovino institucionalizacije. V zavod je prišla kot otrok zaradi nasilja doma, po tem pa je živela po različnih institucijah in zamenjala več rejniških družin. S socialno delavko sta naredili načrt, da bo vpisala otroka v vrtec v bližini zatočišča. Ženska je vsak dan odhajala iz hiše »vpisat sina«, čez nekaj ur pa se je z njim skupaj spet vrnila nazaj. Enkrat je v pogovoru s socialno delavko povedala, »da je bila že tik pred vrtcem, da je hotela že vstopit, pa se je premislila«. Med delavkami v varni hiši je začela vzbujati sum. Kaj je narobe z njo, da ne opravi te preproste naloge?

Tudi ta ženska je v očeh strokovnjakinj počasi začela postajati »socialni problem«. V strokovni praksi socialnega varstva pa se namesto »ustvarjanja socialnih problemov« in pripisovanja »patologije posameznici« odpirajo naslednje naloge, ki bi jih bilo potrebno opraviti v primeru te uporabnice varne hiše:

- strokovni pogovor o tem, kaj razmišlja, ko hodi pozimi peš z otrokom proti vrtcu; kaj jo ovira pri tem, da bi ga vpisala; kaj so njena pričakovanja in njeni dvomi; kaj je bilo drugačnega tisti dan, ko ga je »skoraj že vpisala«; kaj ji je pomagalo, da je prišla do tja?
- ugotoviti, ali bi ženski pomagalo, če bi šla z njo ena od strokovnih delavk?
- ali je njena »nesposobnost« , da vpiše otroka v vrtec, povezana z lastno izkušnjo dolgoletnih institucionalizacij (mama jo je dala v zavod, ko je bila otrok);
- zavedanje ogromnih socialnih, psiholoških in drugih primanjkljajev v življenju te ženske, ocena katerih bi najbrž pokazala, da je potreben multidisciplinarni in timski pristop podpore za daljše časovno obdobje;
- upoštevanje pozitivnih resursov ženske in njene skrbi za otroka, saj je zbežala od doma takoj, ko se je začelo nasilje nad njenim otrokom, čeprav je sama doživljala nasilje že prej.

Tako kompleksna situacija strokovnim delavkam v socialnem varstvu odpira dve možnosti: hitro kategorizacijo ženske kot »nesposobne« in »slabe matere« ali pa strokovna ocena, da je v izredno težkih okoliščinah ženska naredila vse, da bi umaknila otroka pred nasiljem. Kvalitetna strokovna pomoč bi pomenila prav zadnje. Za reševanje osebne stiske je potrebno izhajati iz resursov, ki jih ima oseba, ki potrebuje podporo, in ne iz lastnih normativnih pričakovanj, kaj bi ženska »morala znati«, česa bi morala »biti sposobna« ipd. Temu pristopu se v socialnem varstvu reče »perspektiva uporabnice/uporabnika«.

Konceptualni premiki na področju socialnega varstva

Na področju socialnega varstva je prišlo v zadnjih letih do številnih pomembnih konceptualnih premikov, od katerih jih je nekaj mogoče definirati kot metodične in praktične spremembe, drugi pa ostajajo še vedno na ravni teoretičnega zavedanja brez implikacij za konkretno prakso.

V formalnem smislu so centri za socialno delo dolžni preživeli nuditi materialno in nematerialno pomoč v okviru svojih pooblastil. Čeprav je eden od formalnih ciljev skrb za dolgoročno varnost osebe, za reševanje njenih socialnih in materialnih stisk, praksa pokaže, da je to odvisno predvsem od osebne zavzetosti posamezne socialne delavke. Včasih se zgodi, da centri za socialno delo organizirajo interdisciplinarne time za pomoč žrtvi, ki jih včasih skličejo na pobudo nevladne organizacije. Če so žrtve tudi mladoletni družinski člani, je center za socialno delo dolžan storiti vse potrebne ukrepe za varstvo ogroženega otroka po Zakonu o zakonski zvezi in družinskih razmerjih.

Ena od konceptualnih sprememb je prekinitev s "strukturnim fokusiranjem" na povzročitelje. Na področju socialnega varstva so se strokovne delavke začele osredotočati na pomoč preživelim in otrokom. Strukturno fokusiranje je proces, da se vsa pozornost v analizi in v praksi pomoči usmeri na nasilneže, ki pa so že strukturno močnejši (na ekonomski, socialni, kulturni in simbolni ravni). Takšno strukturno fokusiranje je najbolj očitno v naslednjih primerih: ko ima nasilnež plačanega zagovornika, žrtev pa ne; šele pri hujših poškodbah se avtomatično sproži kazenski pregon; čeprav je za pomoč žrtvam narejenega malo, strokovnjaki poudarjajo, da je potrebno razvijati nove programe za nasilneže; nizko število obsojenih nasilnežev; zagotavljanje možnosti, da imajo nasilneži stike z otroki, ipd. Strukturno fokusiranje je torej način razmišljanja in delovanja, ki tistemu, ki ima v družbi več moči in resursov, namenja več pozornosti tudi v psihosocialnih programih, v policijski in sodni obravnavi.

Drugi pomemben premik je, da so socialne delavke v mnogih primerih uspele redefinirati, preokviriti (*reframing*) in na novo poimenovati situacije, ki so bile v preteklosti označene kot problemi disfunkcionalne družine, družinskih konfliktov, neustreznih partnerskih odnosov, alkoholizma, brezposelnosti ipd.⁹ To redefiniranje ni izvedeno v celoti, saj je na primer v šifrantu na področju socialnih storitev, ki ga uporabljajo socialne službe, nasilje nad ženskami in otroki uvrščeno v kategorijo "težave v partnerskih odnosih". To pomeni, da v uradnem seznamu socialnih intervencij nasilje nad ženskami ne obstaja.¹⁰ Upoštevanje zgodb preživelih žensk so preokvirila tudi vprašanja, ki jih strokovnjakinje zastavljajo uporabnicam. Namesto "kaj je storila, da ga je izzvala", "zakaj ne odide", se zastavljajo vprašanja "zakaj moški ravna nasilno", "kam naj se ženska umakne", "zakaj je storilec ne pusti oditi?"

V mnogih primerih so se socialne delavke zoperstavile iskanju krivde za nasilje v družini in za nasilje moškega nad ženskami in otroki pri ženskah samih in na številnih primerih iz prakse dokazale, da je za razumevanje nasilja potrebno razumeti predvsem samoumevnost uporabe nasilja pri nasilnežih. Nasilneži jemljejo nasilje kot samoumevni del svoje moškosti, so socializirani za dojemanje žensk kot oseb, ki so jim podrejene, so socializirani v to, da z grožnjami in nasiljem do šibkejše osebe lahko dobijo zaželeno obnašanje ali stvar. Nasilje moškega se je začelo definirati kot dejanje, ki je posledica zavestne akcije, in ne nezavednega

⁹ Več o tem glej v: Darja Zaviršek, Diskurzi o nasilju in pomoči. Socialno delo, letnik 36, št. 5–6, 1997. str. 329–346.

¹⁰ Šifrant izdelal Inštitut za socialno varstvo RS pri MDDSZ.

motiva, »moške narave«, nenadnih impulzov. Individuum je potemtakem odgovoren za nasilna dejanja in se ga dojema kot subjekta, ki lahko izbira med nasiljem in nenasiljem. Pripravljenost za nasilje je tako mešanica socialno konstruirane avtoritarne moškosti in tega, kako nekdo interpretira določeno socialno situacijo (kako hitro se počuti, da je nekaj naperjeno proti njemu). Če je nasilje družbeno sprejemljiva in družbeno uspešna oblika reševanja frustracij, bodo moški uporabljali nasilje za razreševanje situacij, ki jih interpretirajo, kot da so naperjene proti njim.

Eden od pomembnih segmentov dela na področju nasilja je reševanje stisk, ko gre za podporo otrokom. Eno od najtežjih dilem je, kako v primeru, ko se ženska vrača k nasilnežu, preprečiti, da otrok ni žrtev bodisi neposrednega ali posrednega nasilja. V takšnih primerih se je žensko obsojalo bolj kot nasilneža, njej se je odvzelo otroka, nasilneža pa se ni ustavilo. Novi koncepti zahtevajo prav nasprotno, zaščita otroka v prvi vrsti pomeni zaščititi žensko. Stiki nasilnežev z otroki so po centrih za socialno delo, ki imajo več znanja o vprašanjih nasilja, vse pogostejše organizirani v varni sobi CSD-ja. Socialne delavke ugotavljajo, da je ob vse večjem razumevanju nasilja očitno, da ima sestajanje nasilneža z otrokom v varovanem prostoru centra za socialno delo boljši učinek kot pa sestajanje pri sorodnikih ali celo v stanovanju nasilneža. Z varovanim »nevtralnim prostorom« se zagotovi, da ima otrok stik z nasilnežem, če ta tako zahteva (želje in potrebe otroka so še vedno najpogostejše postavljene za zahtevami nasilnežev), obenem pa se prepreči novo travmatizacijo otrok in se nadzoruje nasilneža.

Eden od pomembnih premikov, ki ga je mogoče zaznati pri nekaterih socialnih delavkah, je razširitev predstave o tem, kaj je nasilje, in opozarjanje na problem nasilja brez vidnih poškodb in na nasilne dogodke s pristankom. Nasilje lahko poteka izredno prikrito in ni nujno, da vključuje dotike (spolna zloraba, ko vzgojitelj v zavodu po telefonu govori obscenosti dekletom, ki imajo slab vid¹¹).

Eno od najbolj problematičnih področij znotraj spolnega nasilja nad ženskami in otroki je vprašanje dogodkov s pristankom. Čeprav gre za nasilne dogodke s pristankom, ugotovimo, da gre v resnici za neprostoovoljni pristanek. Eden takšnih primerov so spolne zlorabe v institucijah s strani sostanovalcev ali s strani osebja. Raziskava Michelle McCarthy (2000)

¹¹ Primer tega glej v knjigi: Darja Zaviršek, Hendikep kot kulturna travma, 2000, Založba cf, Ljubljana, str. 272.

dokazuje, da je veliko neprostovoljnega pristanka med dekleti in ženskami, ki so intelektualno ovirane in živijo v zavodih. Na spolnost pristanejo najpogosteje: ker ne želijo več neprestanega nadlegovanja in siljenja v spolnost; ker jih bo spolni stik z enim obvaroval pred zlorabami drugih moških; da ohranijo naklonjenost tistega, ki hoče spolnost; da pridobijo nekaj redkih privilegijev, kot so nekaj denarja, priboljškov, daril; da dobijo nekaj čustvene naklonjenosti in bližine.¹²

Vse več raziskav pa ugotavlja, da se dogodki s pristankom, ki so v resnici nasilje, najpogosteje dogajajo med mladimi dekleti, ki pridejo na zmenek s fantom (Roemkens, Mastenbroek 1998). V ZDA ena od novejših raziskav dokazuje, da je bilo vsako 5 dekle posiljeno v času zmenka, neka Nizozemska raziskava dokazuje, da je med 457 študentkami v Amsterdamu skoraj vsaka peta, torej 19%, poročala, da je imela nezaželeni spolni kontakt, ko je šla na zmenek (ibid.: 61)

Eden od najpomembnejših kriterijev tega, kdaj je dogodek s pristankom nasilno dejanje, je dominacija ali izrabljanje moči. McCarthy (2000) je na primer ugotovila, da v primerih nasilja v socialnih zavodih, ko sgojenec zlorablja sgojenko, njegova diagnoza praviloma pomeni »blažjo«
diagnozo od njene. Gojenka je torej bolj odvisna od drugih ljudi in se jo jemlje manj resno kot gojenca. Tako kot med ne-hendikepiranimi ljudmi zlorablja praviloma tisti z blažjo diagnozo (nasilnež, ki ima višji socialni status, bo pogosto nadlegoval osebo z nižjim). Zato je pri nasilju s pristankom potrebno analizirati najprej socialna in simbolna razmerja med nasilnežem in žrtvijo. Nasilje s pristankom je praviloma posledica razmerja odvisnega subjekta, ki ima manj moči v odnosu do druge osebe in do drugih ljudi, ki lahko izvejo za zlorabo, in tudi malo ali nobene socialne izbire (ne more izbirati, kje bo živel, s kom, kdo bo nudil pomoč, kaj bo počel tekom dneva ipd.). Če ima ženska težjo diagnozo (psihiatrično ali na področju intelektualne oviranosti) od nasilneža, se bo verjelo interpretaciji dogodka, ki ga bo podal nasilnež z blažjo diagnozo. Pri razkrivanju nasilja pa nas zanima tudi, kakšen interes ima nekdo, kako interpretira nek dogodek, in kakšna je njegova moč v določeni situaciji. Nasilje se ugotavlja kot součinkovanje interesa, interpretacije in moči. V interpersonalnih odnosih gre večkrat za konfuznost/nejasnost in nerazumevanje ravnanj drugega, vendar napačna interpretacija ravnanj drugega še ne pomeni, da je v odnosu tudi prisila in dominacija. Večkrat pride do konfuznosti, to pa še ni nasilje. Interpretacija spolnega akta med odraščajočimi dekleti in fanti je lahko konfuzna in različna, še vedno pa ne gre za dejanje

¹² Ibid.: 256–279.

dominacije. Enako velja v primeru hendikepirane osebe. Ko pa gre za dejanje dominacije, gre za zlorabo.

Na področju socialnega varstva se torej vse več dela posveča ženskam samim. Ugotovimo namreč lahko, da pridobijo ženske na osebni moči takoj, ko na novo interpretirajo nadzorovalsko vedenje moža ali partnerja. Tiste, ki nasilno, zlorablajoče in nadzorovalsko vedenje interpretirajo kot znak ljubezni, imajo veliko manj možnosti, da bodo izšle iz nasilja, kot tiste, ki zlorabljanje interpretirajo kot nasilje. Povezovanje moškega nasilja z ljubeznijo in z »moškim« načinom obnašanja do žensk je bistveno omejilo osebno moč žensk. Socialne delavke pogosto pripomorejo pri reinterpretaaciji strukturnih neenakosti in običajnih interpretacij (»določena količina nasilja je samoumevna«; »ženske po svoji naravi skrbijo za druge« ipd.). Z reinterpretaacijo ženske že pridobijo določeno količino moči, tudi če ne odidejo od partnerja in ne postanejo ekonomsko samostojne. V varnih hiši, svetovalnici, kriznem centru, skupinah za samopomoč se takšna reinterpretaacija lahko zgodi, četudi se nadaljuje določena mera čustvene odvisnosti. Proces zahteva čas in prostor, ki ga ženska lahko pridobi v svetovalnici, zatočišču ipd. V tem obdobju lahko razmisli, govori z drugimi ženskami in s tretjo stranko. Tako si poveča osebni prostor in lahko varno razmišlja o različnih pomenih. Lahko spremeni medosebne meje; lahko se na primer ponovno vpraša, kako daleč lahko zaupam tej osebi, kakšne vrste spolnih kontaktov hočem imeti in katerih nočem itd.

Zagotovitev takojšnje pomoči: siva lisa obstoječega socialno-varstvenega sistema

Tuje izkušnje (predvsem avstrijske, angleške) dokazujejo, da imajo takojšnje oblike pomoči največji učinek in da delujejo preventivno v smeri preprečevanja težjih oblik nasilja in umorov (Aris, Hague, Mullender 2003). Pogostejši umori žensk v Sloveniji, za katere domnevamo, da so posledica dolgotrajnih nasilnih odnosov, dajejo slutiti pomanjkanje hitrih in dostopnih socialnih služb, ki bi bile specializirane za podporo preživeli. Zaradi slabe dostopnosti, pokroviteljstva, strahu, da bodo ženski, ki poišče pomoč zaradi nasilja, »vzeli otroka«, ženske nasilje še vedno prikrivajo in poskušajo v nasilnem odnosu same preživeti. Takojšnja intervencija je izjemnega pomena, saj praksa kaže, da obstaja premo sorazmerje med dolžino časa, v katerem pride do intervencije, in sklepom žrtve, da nasilje zanika in umakne prijavo. Daljši ko je čas, ko ženska po nasilju preživi brez strokovne podpore, večja je verjetnost, da bo nasilje zanikala in se vrnila k nasilnežu. V Sloveniji v tem hipu nimamo

nobene institucije, ki bi imela takšno naravo dela, da bi bila sposobna nemudoma vzpostaviti stik s preživelo in ji nuditi čustveno in drugo strokovno pomoč.

Zato je več kot očitno, da poleg obstoječe mreže na področju socialnega varstva potrebujemo dodatne specializirane službe, katerih prednost bi bila predvsem v tem, da bi obravnavale le preprečevanje nasilja v družini in nudile takojšnjo psiho-socialno in pravno-informativno pomoč ženski in otrokom. Takšne službe, imenovali jim bomo krizne centre, poznajo nekatere zahodne države, kot na primer Avstrija, kjer obstajajo *"Interventionsstellen gegen Gewalt"* (Intervencijske postaje proti nasilju) po ameriškem modelu iz začetka devetdesetih let 20. stoletja. Te intervencijske postaje so postale nujni in podporni del zakona o odstranitvi nasilneža (*Wegweisungsgesetz*) v letu 1997. Glavni namen intervencijskih postaj je podpora žrtvi in koordinacija intervencije. Danes so te službe jedrni del zaščite pred nasiljem v Avstriji, v nekaterih zveznih državah Nemčije in ZDA.

Temeljna naloga kriznih centrov bi bila vzpostavitev prvega stika z žrtvijo v primerih, kjer bi bila podana prijava policiji, torej v primerih, kjer gre za potrebo žrtve po takojšnji strokovni pomoči. Študije v tujini namreč kažejo, da je odločitev žrtve glede sprejema ponujene pomoči državnih ustanov (in tudi nevladnih organizacij) odvisna predvsem od njenih prvih izkušenj s takšno ustanovo. Hitra in učinkovita pomoč zmanjšuje čas med prvim resnejšim nasiljem in iskanjem strokovne podpore.

Krizni centri bi najpozneje v 12 urah po prejemu obvestila o nasilju v družini vzpostavili stik z osebo, ki je žrtev nasilja. Če žrtev odkloni sodelovanje s kriznim centrom, bi ji moral krizni center v naslednjih 24 urah še najmanj dvakrat ponuditi pomoč. Strokovne delavke bi posameznico tekom prvih deset dni po odstranitvi nasilneža seznanile z njenimi pravicami; z možnostjo pomoči državnih ustanov in nevladnih organizacij; s pravnimi postopki za uveljavljanje pravic; in vzpostavile mrežo pomoči. V desetih dneh po vzpostavitvi stika bi se izdelal skupaj z žrtvijo tudi načrt za varnost.

Temeljna naloga kriznega centra bi bila strokovna pomoč žrtvi v času trajanja prepovedi približevanja storilca oziroma ob drugih postopkih, ki so bili izvedeni v povezavi z nasiljem. Krizni center bi bil organiziran na multi-disciplinaren način, saj ženska, ki preživlja nasilje, potrebuje vrsto različnih služb in znanj. Njegovo delo v konkretnem primeru bi se zaključilo najkasneje v 10 dneh od prejema obvestila. Vsebina strokovne pomoči bi zajemala predvsem:

- vzpostavitev kontakta z žrtvijo najdlje 12 ur po prejemu obvestila,

- kontakt bi bil posreden (po telefonu) in neposreden v primerih, ko je to mogoče (prijem k žrtvi na dom, pogovor z žrtvijo na sedežu kriznega centra),
- informiranje žrtve o njenih pravicah,
- informiranje žrtve o pravnih postopkih za uveljavljanje pravic,
- informiranje o možnostih pomoči,
- ocena tveganja,
- ustvarjanje mreže pomoči žrtvi,
- kontinuirano obveščanje žrtve o poteku dogajanja,
- izdelava načrta za varnost.

Po desetih dneh bi za žensko, ki preživlja nasilje, podporo prevzela mreža strokovne pomoči (ustanovljena v 10 dneh s strani kriznega centra), ki bi bila ustanovljena za vsak konkreten primer posebej.

Načrt za varnost, ki bi ga izdelal krizni center skupaj z žensko, bi obsegal oceno tveganja in vzpostavitev mreže kontaktov z drugimi organizacijami ter opis njihovih nalog v konkretnem primeru. Varnostni načrt, ki ga izdelata krizni center, predstavlja porazdelitev nalog med različne organe, katerih delovanje je usmerjeno v pomoč žrtvi. Na osnovi tega načrta pa bi centri za socialno delo (ali druga institucija, specializirana za pomoč žrtvam nasilja v družini) izdelali konkreten načrt pomoči.

Pomembno pa je, da na vsakem interdisciplinarnem timu sodelujeta tudi žrtev in oseba, ki je neformalna zagovornica. Preživela mora imeti vse informacije in nadzor nad potekom pomoči, ki se organizira skupaj z njo. V dosednji praksi centrov za socialno delo žrtev ni bila samoumevno povabljen k delu interdisciplinarnega tima, saj je praviloma veljalo, da mora po načelu "sistemskega pristopa" v timu sodelovati tudi nasilnež. Prisotnost nasilneža pa kvalitetno spremeni aktivno udeležbo žrtve in škodljivo vpliva na njeno zaščito in nadaljnjo pomoč.

Sodelovanje uporabnic pri načrtovanju dela v socialnem varstvu

Izkušnje iz zahodnih držav dokazujejo, da je kvalitetna podpora znotraj socialnega varstva odvisna tudi od tega, ali so bile ženske z izkušnjami nasilja vključene v odločitve pri načrtovanju in delovanju socialnih služb. Raziskava v zatočiščih angleške nacionalne

organizacije Women's Aid je ugotovila, da so bile ženske, ki so sodelovale pri odločitvah v zvezi z delovanjem zatočišča in sodelovale pri vodenju zatočišča, bolj neodvisne po tem, ko so zatočišče zapustile. Rezultat njihove participacije je, da so pridobile samozavest, pogum in več nadzora nad svojim življenjem (Aris, Hague, Mullender 2003: 157). Strokovne delavke so pogosto pokroviteljske, češ, "ženska rabi čas, naj ne bo obremenjena še z drugimi vprašanji", "imajo dovolj dela same s sabo", namesto da bi videle participacijo žensk kot način, da si pridobijo več samozvesti in več nadzora nad svojim življenjem. Čeprav so strokovne delavke sprejele dejstvo, da ženske, ki preživljajo nasilje, niso "nemočne žrtve" temveč so "preživele" (*survivors*), saj so na različne načine poskušale nasilje zmanjšati ali se mu izogniti, se to včasih pozabi, ko se razmišlja o soudeleženi žensk, ki imajo lastne izkušnje z nasiljem, pri delu neke organizacije. Neka angleška raziskava je prišla do zanimivih rezultatov: ko so ženske, preživele nasilje, spraševali po tem, ali se jim zdi pomembno, da bi preživele sodelovale pri načrtovanju socialnih služb in participirale pri njihovem delu, je 81 % vprašanih preživelih dejalo, da bi ženske morale aktivno sodelovati pri tem. Toda sodelovale naj bi druge preživele in ne one (Aris, et al 2003). Ta ugotovitev je raziskovalke prepričala v to, da so ženske, ki so tako odgovorile, dobile takšno obliko pomoči, ki v resnici ni prispevala k njihovem opolnomočenju, temveč jih je hendikepirala in ustvarila ali okrepila identiteto "ženske žrtve". V raziskavi so vprašane veliko govorile o tem, kako je nasilje negativno vplivalo na njih, česa ne zmorejo in niso zmogle. Iz tega je mogoče sklepati, da je oseba, ki preživlja nasilje, do določene mere "determinirana", označena in včasih celo stigmatizirana zaradi preživetega nasilja, tako da se je ne vidi več kot sposobne za, na primer, delo v socialnih službah. Posledica tega je, da tiste strokovnjakinje, ki imajo izkušnje z nasiljem, to skrivajo, in ne želijo biti videne kot strokovnjakinje "z lastno izkušnjo".

Zdi se, kot da bi prav to, kar je včasih v feminističnem gibanju veljalo kot pomembna lastnost, postalo stigma. Iz tega izhaja vse večja nepripravljenost strokovnjakinj, da bi spregovorile o izkušnjah lastnega nasilja, v primeru, ko imajo same izkušnje z nasiljem. Problem je, da prav tisto, kar je bilo ključno za razvoj dobre prakse na tem področju, postaja neizgovorjeno in v ozadju. Strokovnjakinje tvegajo, da bodo označene kot "slabše" ali preveč pristrane, »emocionalno vpletene«, če odkrijejo, da so bile tudi same žrtve zlorab. Prav tisto, kar je v socialnem delu v preteklosti veljalo kot pozitivno načelo (imeti osebno izkušnjo neke stiske), se sedaj bolj negativno vrednoti in postavlja pod vprašaj njihovo kredibilnost na različnih področjih. Spregovoriti o izkušnjah lastnega nasilja lahko strokovnjakinji prinese nezaželeno identiteto. To pomeni, da se zgolj formalno izobraževanje vrednoti višje, kot če ima

strokovnjakinja tudi osebno izkušnjo na tem področju. Definirati nekoga kot osebo, ki "ima z nečim izkušnjo", ne sme biti ovira za njeno neposredno participacijo pri načrtovanju in sodelovanju pri realizaciji socialnih služb. To se večkrat očita tudi delavkam v nevladnih organizacijah, češ da so zato tako angažirane, tako pristrane, ali tako zavzete. To pomeni, da se stereotipi, ki jih imajo ljudje do žensk, ki so preživele nasilje, prenašajo tudi na strokovne delavke, ki delajo na tem področju, in zato se delavke pred tem ščitijo tako, da o svojih izkušnjah nasilja ne govorijo.

Ženske, ki so prisiljene zato, da dobijo pomoč, razkriti, da preživljajo nasilje, so torej pogosto stigmatizirane s strani javnosti in s strani strokovnega osebja. Aris, Hague in Mullender (2003) govorijo o tem, da so ženske v tem smislu deloma definirane preko nasilja moških. Ko so etiketirane kot tiste, ki "imajo izkušnjo", se jih dojema predvsem kot "uporabnice", kot tiste, ki so manj zanesljive, bolj ranljive in manj sposobne.

Konec

Podpora ženskam in otrokom, ki preživljajo nasilje, je torej vprašanje demokratizacije vsakdanjega življenja in jedrni element krepitve pluralizacije socialne sfere in demokratične kulture (humanost, pluralnost, pravičnost in enakost med spoloma s posebnim poudarkom na pravicah žensk). Nasilje nad ženskami tudi danes zmanjšuje enake možnosti žensk, saj je izraz prevlade in poskusov nadzorovanja in obvladovanja žensk v zasebni sferi. Vizija dobrih socialnih služb je predvsem opolnomočanje osebe, ki je preživela nasilje in ozaveščanje moških in žensk, da je nasilje nad ženskami in nasilje nad otroki nesprejemljivo in škodljivo za življenje ljudi.

Literatura

Aris, Rosemary in Hague, Gill in Mullender, Audrey (2003): Defined by men's abuse: the 'spoiled identity' of domestic violence survivors. V: Stanko, Elizabeth A. (2003): The Meanings of Violence. Routledge, London, New York. Str. 149–164.

Dobash R. Emerson in Dobash, Russell P (1992): Women, Violence and Social Change. Routledge, London New York.

Enders, Ursula ured. (2003): Zart war ich, bitter war's. Handbuch gegen sexuellen Missbrauch. Kiepenheuer & Witsch, Koeln.

Hagemann-White, Carol (1998): Violence without end? Some reflections on achievements, contradictions, and perspectives of the feminist movement in Germany. V: Klein, Renate C.A. ured.: Multidisciplinary Perspectives on Family Violence. Routledge, London, New York. Str. 176–194.

Hoff, Lee Ann (1990): Battered Women as Survivors. Routledge London, New York.

Klein, Renate C. A. ured. (1998): Multidisciplinary Perspectives on Family Violence. Routledge, London, New York.

Mullender, Audrey (1996): Rethinking Domestic Violence. The Social Work and Probation Response. Routledge, London, New York.

Roemkens, Renee in Mastenbroek Sylvia (1998): Budding happiness: The relational Dynamic of the abuse of girls and young women by their boyfriends. V: Klein, Renate C.A. ured.: Multidisciplinary Perspectives on Family Violence. Routledge, London, New York. Str. 58–78.

Stanko, Elizabeth A. (2003): The Meanings of Violence. Routledge, London, New York.

Zaviršek, Darja (1996): Od nične ozaveščenosti do nične tolerance. Predgovor. V: Zaviršek ur., Spolno nasilje. VŠSD, Ljubljana. Str. 1–8.

Zaviršek, Darja (1997): Diskurzi o nasilju in pomoči. Socialno delo, letnik 36, št.5–6, str. 329–346.

Zaviršek, Darja (1998): Razumevanje nasilja v socialnih znanostih. V: Ellen Bass in Laura davić, Pogum za okrevanje, Liberalna akademija in Visoka šola za socialne delavce, Ljubljana. Str. 7–26.

Zaviršek, Darja (2000): Hendikep kot kulturna travma. Založba cf/, Ljubljana.

Zaviršek, Darja: Evalvacija nevladnih organizacij, ki delujejo na področju ženske problematike, ki jih financira MOL v Ljubljani med leti 2002 in 2004. MOL, projekt št. 554-35/2002, Ljubljana 2004.

Zavod Emma (2003): Odpiranje centra za mlade ženske–žrtve nasilja. Zbrani prispevki z okrogle mize, Ljubljana.